

АЛЕКСАНДЪР ЛОЗЕВ

БЕЛЕЖКИ КЪМ СТАТИЯТА НА ЕРИХ ФРОМ

Ерих Фром (1900—1980) отрано е бил причислен към фройдо-марксистите и едва по-късните разглеждания го отнасят към по-общата философска антропология. Тази корекция насочва и към основата на цялостния му проект — един хуманизъм, квалифициран от самия него в различни моменти като психоаналитичен, диалектически или радикален. Това може и да послужи като ключ за творчеството му и респ. за неговата рецепция: лишен от фокус и ясни очертания, глобалният хуманизъм остава преди всичко едно добро пожелание, докато всевъзможните парциални трактовки на човека лесно приемат по-отчетливи формулировки. Така е разбираемо, че един Херберт Маркузе, който е много близо до Фром както биографично,

така и по проблематика, със своя радикализъм е намерил безспорното си място в мисловността на ХХ в., засенчвайки до голяма степен неговите по-либерални постановки. От началото на 30-те години и в течение на повече от четири десетилетия Ерих Фром пише много работи; първите се появяват в „Списание за социологически изследвания“ (теоретичното издание на франкфуртци), а от 50-те години следва серия повече или по-малко популярни книги: „Забравеният език“ (1951); „Здравото общество“ (1955); „Изкуството да обичаш“ (1956); „Ще надделее ли човекът?“ (1961); „Революцията на надеждата“ (1968) и др. Междувременно в опита на войната и емигрантството Фром е публикувал две от най-забележителните си работи: „Бягство от свобода“ (1941) и „Човек за себе си“ (1947). След дългата поредица от разнообразни заглавия (която по свой начин напомня за максимата, че с добри чувства се прави лоша литература) през 1973 г. излиза по-задълбоченото изследване „Анатомия на човешката агресивност“. Непосредствено преди смъртта си Фром издава поредната пре/о/ценка за начинателя на психоанализа „Величието и ограничеността на З. Фройд“ (1979), а оттогава започват и да излизат обичайните сборници от разни издавани и неиздавани работи („Относно неподчинението и др.“, 1981; „Резизирането на психоанализа“, 1992).

За изследванията на Е. Фром е характерен един изначален акт на дихотомическо поделение („Да имаш или да си“ (1976) — заглавието е парадигматично). Ако в центъра на интересите му е човешкото изобщо, то анализът веднага го разчленява на човешка природа и човешка ситуация (а тяхното несъответствие вече препраща към идеята за терапевтични корекции). Фром многократно се връща към изконния въпрос за човешката природа (и дори в късните години редактира том от работи на тази тема „Природата на Човека“, 1968), като неговото собствено становище остава проблематично: „Науките за човека не започват с пълно и адекватно разбиране за човешката природа, а достигат до него така, че то е цел, а не предпоставка“. Приемайки, че не само теоретично, но и практически човек е проблем за себе си, Фром е набелязал и конституиращите го „екзистенциални дихотомии“: човек живее, но не знае, че е смъртен; отличава себе си от природата, но ѝ е подвластен; от неизчерпаемото множество на своите потенциалности той реализира малка част (вж. „Човек за себе си“). В поредица опозиции актуално — потенциално, природа — култура, биологично — социално естествено идват и многозначителните имена на Фройд и Маркс, а в опита те да бъдат съчетани Фром създава своята известна концепция за социалния характер. Тъй като нито човешкият „материал“ е безкрайно пластичен, нито многообразието на устойчивите социални форми е неограничено, то допустимите им съединения поражат няколкото възможни типа социален характер: рецептивен, експлоатиращ, пестелив, пазарен; идеалът, за който няма реални условия, би бил един любящ и творчески тип. Като екзистенциално мислещ хуманист Фром се отнася критично към неавтентичните решения, предлагани от религията („Психоанализ и религия“, 1951; „Догмата за Христа и др.“, 1963; „Вий ще бъдете като боговете“, 1966).

„Анатомия на човешката разрушителност“ е полемична книга, написана срещу инстинктивистките, бихевиористките и пр. теории, преутвърждаващи човешката агресивност като „необходимо зло“. Фром разделя агресивността на доброкачествена и злокачествена, като изтъква, че реално става дума за две различни неща: инстинкти, които по определение са консервативни и при човека не играят значима роля, и страсти, които обществото програмира (Фройд като учен естественик е нарекъл обръкващо страстите „инстинкти“). Квалифицираната социална агресивност се проя-

вява като жестокост, садизъм, разрушителност и некрофилия, а приведените от Фром примери и (психо) анализи се простират от примитивните общества до патологичните случаи с Хитлер и Сталин.

РЕНЕ ЖИРАР

ПРЕСЛЕДВАНИЯТА И ТЕХНИТЕ СТЕРЕОТИПИ*

Тук ще стане дума само за колективни преследвания или за преследвания с колективен отзвук. Под колективни преследвания разбирам насилия, вършени пряко от върлуващата тълпа — например коленето на евреи по време на Черната чума. Под преследвания с колективен отзвук разбирам насилственост от типа „лов на вещици“, формално законна, но обикновено подклаждана от превъзбуденото обществено мнение. Впрочем това разграничаване тук не е съществено: политическият терор и по-специално този от времето на Френската революция обикновено се включва в единия и другия тип. Преследванията, които ни интересуват, се развиват най-често в периоди на криза, когато институциите са отслабени и се облагоденствуват образуването на тълпи, т. е. на спонтанни сбирки от хора, способни напълно да изместят отслабените институции или да упражнят върху тях решаващ натиск.

Обстоятелствата, които предизвикват тези явления, не са винаги същите. Понякога това са външни причини, като епидемии, наводнения или засушавания, заплашващи с глад; понякога това са вътрешни причини — политически брожения или религиозни конфликти. За щастие на нас не ни се налага да определяме реалните причини: действително каквито и да са те, кризите, предизвикващи големи колективни преследвания, се изживяват по приблизително същия начин (от онези, които ги изпитват). Неотменно най-впечатляващо е радикалното изчезване на самата социалност, на правилата и различията, които определят собствено културния порядък. По това всички описания си приличат. Независимо на кого принадлежат, на най-великите писатели, например за случая на чума — Тукидид, Софокъл, и до Арто през Лукреций, Бокачо, Шекспир, Дефо, Томас Ман и мн. др., или на хора, лишени от литературни претенции, описанията не се отличават особено. А това не е учудващо, тъй като винаги се изказва и се повтаря неизменно същият факт на неотличаване, фактът на обезличаването на самата културност и произтичащото от него объркване. Ето например какво пише в 1697 г. един португалски монах, Франко де Санта Мария: „Щом в кралството или републиката лумне този буен огън, магистратите се вцепняват, населението е подплашено, политическото управление — разстроено. Правото вече не се спазва, занаятите замират, семействата губят своето единство, улиците — оживлението си. Всичко е крайно объркано, всичко се руши, тъй като всичко е налегнато от бремето и обхвата на това ужасно бедствие. Без оглед на съсловност или богатство хората потъват в смъртно-носна скръб. Онези, които вчера погребваха, днес са погребвани. Отказват състрадание на приятелите, тъй като всяко състрадание е опасно. Законите

* R. Girard. Le bouc émissaire. Grasset, Paris, 1982, p. 21—36.